

Godišnjak, Year XVIII, No. 18 (2019), pp. 51–66.
DOI 10.7251/CPBFSVO1918051S

Saša Šoljević

University of East Sarajevo, Faculty of Orthodox Theology „Saint Basil of Ostrog“,
Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina
sasa.soljevic@bogoslovski.ues.rs.ba

The Significance of Saint Sava's Zakonopravilo

Summary: Saint Sava's Zakonopravilo is a collection of secular and ecclesial laws that gave Serbian people a specific Christian view of Church, state, and society. Saint Sava has understood the importance of the law for organization of Church and people, because Church does not signify exclusively the communion of human beings with God, but also the communion of human beings among themselves. Saint Sava insisted that all who want to live in accordance with Zakonopravilo should cleanse themselves from vanity, hatred, and evil by the means of prayer and repentance. A nation possesses true values only if it lives a Christian life and if it incorporates Christian values in its history. Zakonopravilo does not contain legal collections that insist on universal authority of both Byzantine Emperor and Ecumenical Patriarch. As the matter of fact, Zakonopravilo is a result of original codification of Roman-Byzantine law. Goal of Church canons is to lead the members of the Church on the way of deification and salvation, while ecclesial punishments have pedagogical goals, and that is repentance and reintegration of a believer back into the Church life. Thanks to the Zakonopravilo, Roman-Byzantine law has become an important part of the life of people. The state was very early understood as a communion of all the faithful, as a mystical body ruled by the King and Archbishop. In the Nemanjić domain the symphony of Church and state was realized more fully than in Byzantium, for there was no caesaropapism; the domains of ruler and Church authority were clearly separated.

Key words: Archbishopric of Žiča, symphony of Church and state, orthodoxy and orthopraxy, rules of the Apostles, rules of Church Fathers, Ecumenical and local councils, Church punishments, inonomy, houses of mercy.

© 2019 by author

Licensee: *Godišnjak*, journal of Faculty of Orthodox Theology „Saint Basil of Ostrog“

This article is licensed under the term of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)

Шољевић Саша*

Универзитет у Источном Сарајеву
Православни богословски факултет
Светог Василија Острошког, Фоча

Значај Законоправила Светог Саве

Резиме: Законоправило Светог Саве је зборник световног и црквеног законодавства којим је српски народ добио хришћански поглед на Цркву, државу и друштво. Свети Сава је разумео колико је законодавна делатност значајна не само за организовање Цркве, него и за целокупан живот народа, јер Црква не означава само заједницу људи са Богом, него и међусобну заједницу људи. Свети Сава је опомињао да сви који желе да живе по Законоправилу треба да се кроз молитву и покајање очисте од сујете, мржње и зла. Народ има праве вредности само ако живи јеванђелским животом и у својој историји оваплоћује богочовечанске вредности. У Законоправило нису укључени они правни зборници који су учили о универзалном ауторитету византијског цара и цариградског патријарха. Напротив, Законоправило је резултат оригиналне кодификације римско-византијског права. Сврха црквених канона је да чланове Цркве руководе на путу обожења и спасења, а црквене епитимије имају педагошки циљ – покајање и интеграцију грешника у црквени живот. Кроз Законоправило римско-византијско право снажно је продирало у живот народа, нарочито у породично и имовинско право. Држава је рано схваћена као заједница свих верних, као мистично тело којим управљају краљ и архиепископ. У држави Немањића симфонија Цркве и државе остварена је потпуније него у Византији, није било цезаропапизма, него су јасно одређене надлежности владара и надлежности поглавара Цркве.

Кључне речи: Жичка архиепископија, симфонија у односима Цркве и државе, ортодоксија и ортопраксија, апостолска правила, правила Светих Отаца, васељенски и помесни сабори, епитимије, икономија, часни домови.

Историјске околности настанка Законоправила

СТИЦАЊЕ ЦРКВЕНЕ САМОСТАЛНОСТИ

Законоправило Светог Саве уредило је црквено-грађански живот средњовековне српске државе, конституишући правни систем као систем трајних вредности које произилазе из човекове боголикости, односно из заједнице Бога и човека. Свети Сава је као наставник пута који води у живот вечни истицао да закони треба да буду засновани на хришћанским вредностима, како би Црква и држава биле у хармоничној симфонији односа. Он је био архипастир мудрости и молитве, созерцања и друштвене одговорности, ујединивши истинску љубав према својем народу са виђењем сведока свеобухватности и јединства Православне цркве.

* sasa.soljevic@bogoslovski.ues.rs.ba

Зато је свугде био као код куће – на Светој Гори, у Трнову, у Цариграду, као и у Јерусалиму (Мајендорф 1991, 83, 90).

Темеље независног црквеног статуса Србије Свети Сава и његов отац Свети Симеон поставили су оснивањем самосталног манастира Хиландар на Светој Гори. Ова лавра је била ослобођена обавезе да њен новоизабрани игуман одлази у Цариград, где би му цар као знак потврђења уручио игумански штап (Петровић 1996, 7). Такав статус Хиландара био је почетак остваривања намере Светог Саве о постизању самосталног статуса Српске цркве, а после Хиландарског типика он саставља Карејски типик. Вративши се са Свете Горе, Свети Сава у Србији, тада још под јурисдикцијом Охридске архиепископије, учвршћује веру. Састављање Студеничког типика 1207. године и водећа улога студеничког архимандрита Саве у црквеном животу Србије, као „првог“ и „вишег“, под чијом јурисдикцијом је било шест манастира, а чији игумани су учествовали у избору студеничког архимандрита, такође су били темељ српске црквене самосталности. Студеничким типиком уведен је обичај да српски владар долази у Студеницу и на свечаној Литургији врши инвеституру архимандрита, што говори о српској самодржавности и слободи манастира, над којом владар има да бди. Архимандрит Сава је већ тада имао важну улогу у управљању Црквом у Србији, а из аутономне Студеничке архимандрије израсла је самостална Жичка архиепископија (Петровић 1986, 31, 36, 41).

Дошавши 1219. године у Никеју код цариградског патријарха Манојла Сарантина и цара Теодора Ласкариса, архимандрит Сава тражи постављање архиепископа за српску земљу, што означава извесну самосталност у управљању црквеним пословима. У складу са црквеним канонима, Сава није био једини кандидат за архиепископа, а Синод Цариградске цркве га бира за првог српског архиепископа. Затим он тражи оно што је највише могао да добије – аутокефалност, да будући архиепископи са седиштем у манастиру Жича не иду код цариградског патријарха на хиротонију, него да домаћи епископи сами бирају и хиротонишу поглавара своје Цркве, дакле да тиме Црква у границама Српске краљевине буде уређена као архиепископија, што је Синод Цариградске цркве потврдио (Гардашевић 2002с, 167–169). Жичка архиепископија није била потпуно аутокефална у данашњем значењу те речи, јер је остала у духовној зависности од Цариградске цркве. Њен статус је означен као услован, самосталност је била условљена нераскидивим јединством са матичном Црквом, што се пре свега огледало у литургијском помињању цариградског патријарха од стране првојерарха (Милошевић 2011, 132). Ипак, аутокефалност Жичке архиепископије као признање њене еклисиолошке пуноће потврђена је правом да самостално бира и хиротонише све своје јерархе, укључујући и првог по части и да им самостално суди, што је био извор свих осталих права. Српска црква је могла да добије самосталност само од Цариградске патријаршије, Мајке Цркве свих словенских помесних цркава, а признале су је и остале три древне православне патријаршије: Александријска, Антиохијска и Јерусалимска. Тако је учвршћена оданост Српске цркве православној Цариградској патријаршији (смештеној у Никеји) у време када су притисци папства и западних држава – учесница у крсташким по-

ходима угрожавали целокупно ткиво источног хришћанства (Оболенски 1991, 155).

Свети Сава после добијене црквене самосталности одлази у солунски манастир Филокал, где преписује многе књиге закона потребне за усавршавање праве вере, на основу којих је окончано састављање Законоправила (Номоканона) као јединственог зборника који се по садржају и распореду грађе разликује од других номоканона. Миодраг М. Петровић истиче да је Свети Сава на изради Законоправила почео да ради благовремено, можда већ од 1204. године, када је у Солуну био произведен за архимандрита, да по промислу Божијем потом буде архијереј. За избор и превођење текстова који су ушли у састав Законоправила свакако је било потребно дуго време, а за добијање црквене самосталности услов је било постојање оваквог зборника (Петровић 2000, 41). Жичка архиепископија је Законоправилом уређена по свим прописаним канонима, а Свети Сава је Законоправило предао новорукоположеним епископима, јер до тада није постојао законски документ који регулише државно и црквено уређење на том нивоу. Поштујући црквено предање, Свети Сава је мотивисао његово стално актуелизовање према потребама црквене мисије, како Црква не би изгубила додир са стварношћу у којој живи – пре свега са културном и језичком. Савина контекстуализација Јеванђеља у крсној слави епохалан је догађај у српској историји, који означава нови спој националног и верског идентитета (Popadić 2002, 115–116).

СТИЦАЊЕ српске црквене независности означава малу, али значајну еволуцију идеје аутокефалности. Раније су, са изузетком удаљене Грузије, аутокефалне цркве биле део једног политичког царства и стицале правну потврду свога статуса једностраним царским декретом или одлуком Васељенског сабора; словенске цркве у Србији и Бугарској добиле су самосталност у првој половини 13. века као део споразума између две државне власти. То је сведочило о тежњи да аутокефалност буде углавном сматрана као знак државне независности (Мајендорф 1991, 89). Важно је истаћи да аутокефалност означава служење помесном и саборном јединству; она је увек у служби црквеног јединства, а канонско предање не сме да буде нарушено. Без дозволе Мајке Цркве проглашење аутокефалности је супротно канонима и негира јединство Саборно-католичанске цркве; такође треба подсетити да аутокефалност проглашава целокупна Православна црква. На хришћанском Истоку Црква није схваћена и уређена примарно као власт или институција јуридичке природе, него изнад свега као светотајински организам. Црква као стуб и тврђава истине (1 Тим 3, 15) није структура власти, него структура присуства, она не поседује творевину као своје власништво, јер има мисију да открива и оприсутњује у овоме свету Царство Божије (Шмеман 1997, 44–45).

Симфонија у односима Цркве и државе

Свети Сава је настојао да на основама Црквеног предања осмисли самодржавност српске државе и самобитност српског народа између Истока и Запада. Он то није постигао затварањем према свету него сарадњом и тананом дипломатијом

према Истоку и Западу, јер му је било стало да Србија буде православна краљевина (Петровић 1996, 8). Зато он у Законоправило није унео текстове који би оправдали источни цезаропапизам или западни папоцезаризам, желећи да у самосталној Српској цркви не буде таквих неканонских појава. Теорија симфоније у Законоправило Светог Саве одређује да су Црква и држава позване да подједнако поштују црквене каноне, јер обе имају своје исходиште у Богу као извору световне и црквене власти. Ако световни владар и поглавар Цркве уважавају црквене каноне, неће бити доминације једне власти над другом. Остварена симфонија Цркву и државу обавезује на међусобну сарадњу и допуњавање, не дирајући у основе њиховог уређења и управљања. У Србији је такво сагласје било лакше остварити него у Византијском царству, јер су на челу Цркве и државе била два брата – Свети Сава и Стефан Првовенчани, а треба поменути дубоку веру народа у светиљство и чудотворство њиховог оца Светог Симеона Мироточивог (Петровић 1996, 8). Свети Сава се није ослањао на ауторитет и власт, него је хришћанство утврдио на аутентично јеванђелски начин, трудећи се да „свима буде све“, у складу са речима апостола Павла (1 Кор 9, 22) и да пролазне вредности подреди вечним духовним вредностима. Како је приметио Свети владика Николај, Свети Сава је међу Србима установио теодулију као пут и циљ Цркве и државе и тако је избегнута западна аномалија да је само Црква дужна да служи Богу, али не и држава, владар и његови поданици (Велимировић 1997, 55).

Немањићи су били обавијени светачким ореолом и њима је указано веће поштовање него било којој династији у источној Европи средњег века (Оболенски 1991, 143). Начин на који је Свети Сава организовао архиепископију имао је велику важност не само за духовни живот Срба, него и за развој друштвених односа и културе средњовековне Србије, као и за однос Цркве и државе као равноправних партнера. Њихова сарадња је била неопходна за охристовљење народа и стварање јединственог српског духовног простора. За српске владаре православна вера је била темељ власти и извор закона, што показује Душанов законик. Одредбе овог законика потврђују да се световни законодавац није мешао у догматска питања, није установљавао нове верске и црквене дужности и казне које нису предвиђене у црквеном праву. Дакле, није било цезаропапизма у односима Цркве и државе (Тарановски 2002, 325).

Наглашавамо да основни принципи црквеног уређења нису дати у канонском законодавству, него у непроменљивом догматском учењу о Цркви. Црквена правила су канонска интерпретација догмата у одређеном тренутку историјског битисања Цркве. Канонске норме разликују се од правних норми, а црквено право је право друге врсте. Темељ канонске свести је догматско учење о Цркви, а не историјске форме црквеног живота, јер је догматско учење непроменљиво за сва времена и јединствено за све помесне цркве. Оно је једини правилан критеријум за оцену црквених канона. У православљу је свака канонска одредба релативно откривење апсолутне истине која се налази у основи канонске свести. Црква у историјским условима свога постојања тражи форму црквеног живота у којој би најсавршеније била исказана њена суштина (Афанасјев 2003, 50–51). Црквено

право изражава живот Цркве као богочовечанског организма који све службе води напредовању и узрастању у вери.

Законоправило Светог Саве је свеобухватан зборник црквених правила и световних закона, који је био неопходан самосталној Жичкој архиепископији и младој Српској краљевини. Грађански закони, проистекли из византијског права, били су лакше прихваћени међу Србима јер су били неодвојиви од црквених правила. Чврсто црквено уређење, културна и архитектонска достигнућа, као и свеукупно напредовање Краљевине дело су светородне династије Немањића, а пре свих Светога Саве. Његовим трудом Срби су постали охристовљени народ, нису били само биолошка заједница и образован је посебан идентитет Срба у позном средњем веку, који је одржао народ и црквену заједницу и у каснијим временима. Пре оснивања самосталне архиепископије христијанизација Срба није дала изразите резултате. Самосталност Жичке архиепископије имала је изворно хришћански садржај, јер је превазишла локално и временско, црпећи идентитет у вечности. Православни теолог Оливије Клеман закључује да је радом Светог Саве права вера коју су предали Апостоли и Свети Оци очувана на Балкану у тренутку када су Латини владали Цариградом и контролисали Бугарску. Он епоху Немањића назива „српским чудом“, јер је народ у 13. веку, који је био трагичан за православно хришћанство, доживео културно-верски процват (Клеман 2012, 99).

На православној Истоку у касном средњем веку опстале су самосталне локалне Цркве као пуне Цркве, испуњене свим благодатним даровима, а у свакој црквеној области коју возглављује канонски епископ пројављује се Саборно-католичанска Црква Христова. Митрополит Амфилохије Радовић примећује да помесни карактер једне Цркве нема смисао одвајања од јединственог изабраног народа Божијег. Смисао помесног принципа одувек је био управо обрнут. „Њиме се желело да свака нова област и народ те области, сагласно своме призивању и даровима, и у своје време, уђе у саборну заједницу тог једног и јединственог народа, постајући при свој својој различитости истоветан са њим. Византијско царство покушало је да начелима симфоније између Цркве и државе буде носилац и разносилац те универзалне идеје изабраног народа. Оно је собом обухватало више народа и језика, али их је унифицирало идејом једног народа и једног помазаника, носиоца прерогатива старозаветних царева (...). Формирајући свој помесни карактер на темељима православне византијске културе, словенске цркве су презимале и универзалну идеју народа Божијег, као и свест о изабрању сваког оног народа, који је, примајући крштење, постајао једно са тим народом и заједничар његовог вечног наслеђа, који је и сам постајао Божије наслеђе“ (Radović 1984, 134–135). Црква остварује јединство у Христу и уводи нас у нови начин постојања у времену и простору, пружајући нам предукус Царства Божијег.

Деловањем првог српског архиепископа Светог Саве и његових наследника Црква и држава чврсто су се сјединиле, али без сливања, јер је поглавар Цркве био надлежан за црквени живот и тумачење догмата, односно канона, а владар је имао улогу заштитника православне вере. Преко канонског права у обичајно право нашег народа све дубље је продирало римско-византијско право, а нарочито у области

породичног и имовинског права (Гардашевић 2002b, 130). Тако је Светосавска црква постала неодвојива од народа. Сусрет Светог Саве са Живим Богом у Христу и исихастичко искуство тог богочовечанског заједништва пружило му је сву ширину и дубину у пастирском и архијерејском раду. Свети Сава је истовремено био градитељ црквеног живота и државотворац за све Србе (Јевтић 1998, 400–401).

Значај увођења Законоправила

Појам номоканона

Номоканони (законоправила) су мешовити зборници грађанских закона и црквених канона. Номоканон у 50 наслова, који потиче из 7. века, настао је спајањем Канонске синтагме у 50 наслова и Извода из Јустинијанових новела у 87 глава, које је сачинио цариградски патријарх Јован Схоластик (6. век). Поменути Номоканон на словенски језик је превео Свети равноапостол Методије. Из каснијег периода потиче Номоканон у 14 наслова, који је у својој другој редакцији из 9. века (време цариградског патријарха Фотија) добио општеобавезан значај. Постанак Законоправила у Срба везује се за личност Светог Саве, који је својим избором византијских правних текстова изразио схватање о првенству канонског права као услову за симфонију Цркве и државе. Држава не сме да се меша у канонске надлежности црквене власти, док Православна црква има право моралног надзора над владаром. Она ужива широке судске имунитете, а такође има активан однос према држави, што се огледа у праву јерархије на милосрдну интервенцију у корист сиромаша и прогоњених. Благодаревши Законоправило Светог Саве, као самосталној кодификацији византијског права, Србија је на почетку 13. века добила кодекс чврстог правног поретка (Богдановић 1981, 322–323).

Законоправило је уредило јединство између праве вере и правог живота, између ортодоксије и ортопраксије. Свети Сава Цркву поистовећује са Божијим домостројем (икономијом) спасења људи и сједињења свих и свега у Христу благодаћу Светог Духа, а по слици Светотројичног заједништва (Јевтић 1996, 134). Црква је Тело Христово које има многе удове; они сачињавају једно Тело, чија је глава Христос, а сви удови су позвани на јединство и учешће у животу Цркве, дакле на заједничко деловање јерархије, клира и народа Божијег. Свети Сава је показао да не треба апсолутизовати ниједан историјски стадијум црквеног организовања, па ни систем пентархије из првог миленијума хришћанства, односно доцније постојање тетрархије (четири древне православне патријаршије на Истоку) јер је Рим, односно Запад већ био отпао од Саборно-католичанске цркве. Свети Сава Цркву Христову у своме народу није сматрао за „дар“ или „својину“ Цариграда или Рима нити само за правну организацију којом управља неко изван пуномоћне епископалне Цркве, која је носилац апостолности, саборности, благодати и заједништва Светог Духа (Јевтић 1996, 151). У својој Беседи о правој вери, изговореној у манастиру Жича на Спасовдан 1221. године, Свети Сава истиче да примамо свих седам васељенских сабора, као и све Свете саборе који

су се Божијом благодаћу сабирали ради утврђивања православног јеванђелског учења (Свештени канони Цркве 2005, 601). Он је своје деловање утемељио на најчвршћем камену (Мт 16, 18), на мудрости добијеној свише.

Канонско право Православне цркве

За Православну цркву, због њеног есхатолошког виђења света, проблем односа са државом постављен је на потпуно другачијем нивоу него на Западу. Исток и Запад имају различит приступ институционалном, односно јурисдикционом аспекту Цркве. Институционални аспект Римске цркве апсорбовао је целокупну еклесиологију, због њене универзално-монархистичке структуре. У православљу Црква није примарно схваћена као „власт“ него као светотајински организам, чији је задатак да открива, пројављује и дарује Царство Божије као Истину, Благодат и Заједницу са Богом, и да тако остварује Цркву као Тело Христово и Храм Светог Духа (Шмеман 1997, 43–44). У православној свести Црква је институција светотајинске, а не јуридичке природе, јер је она позвана да обезбеди светотајинско „излажење“ из овога света у свет који ће доћи. Институцију није могуће поистоветити са самом Црквом, јер Црква као испуњење припада будућем веку, иако не можемо унутар Цркве раздвојити историјску институцију од есхатолошког испуњења. Црква као институционална структура није структура власти, него структура присуства; она постоји да би осигурала пуноћу тог присуства и његов континуитет у времену и простору. То значи да Црква не тражи никакву „власт“ у овом свету, она не поседује свет као своје „власништво“, јер је њена једина мисија да у овом свету оприсутњује Царство Божије. Зато у православној теолошкој мисли однос Цркве према свету није јуридички, и не може да буде изражен правним појмовима, иако, наравно, унутар видљиве Цркве постоје „правна лица“: епархије, манастири, црквене општине (Шмеман 1997, 45).

Наглашавамо да црквено-канонско право није још један људски правни систем, него је живо Предање, чији ауторитет потиче из Божије воље да установи своју Цркву. Црквено право обухвата теолошко учење, али и елементе правне науке, и то кроз практичну примену верских догми (Патсавос 2009, 11). Црквена правила служе очувању богочовечанске заједнице у историји и регулисању различитих служби у Цркви. Канони су канонска интерпретација непроменљивих догмата у одређеном тренутку историјског постојања Цркве. Њихов садржај је богословски, форма је правна, а циљ је пастирски (Патсавос 2009, 21). Трулски васељенски сабор потврдио је 39. каноном да помесне цркве могу да имају локалне обичаје, прописе и предања, јер они најбоље изражавају свест локалне Цркве како да у својим посебним условима служи делу Божијем, обавезно очувавши дух општих свештених канона (Патсавос 2009, 18). Такође и Десети помесни сабор, одржан у цариградској цркви Свете Софије 880. године, потврђује законитост локалних обичаја сваке помесне Цркве. Црква Христова није правна институција, него богочовечански организам. Строга примена слова закона замењена је икономијом, у складу са духом љубави (Патсавос 2009, 23).

Икономија у примени канона

Сврха канона је да чланове Цркве руководе на путу ка обожењу и спасењу, што је одлучујуће у примени начела икономије. Црквене епитимије (запређења) увек имају педагошки циљ, дакле покајање и интеграцију грешника у црквени живот. Изричући епитимије Црква се руководи духовним стањем покајаног хришћанина, примењујући начело икономије. Зато апостолско правило 52 одређује свргавање за сваког епископа и презвитера ако не прими верника који се каје и обраћа од греха (Свештени канони Цркве 2005, 50). Дакле, икономија у црквеном животу је подражавање Божије љубави и божанског домостроја спасења, ради остваривања већег добра. Она не може бити примењена ако ће довести до нарушавања чистоте вере. Православно богословље највећу важност даје преображају верника божанским енергијама у Христу, јер Црква има послање да охристовљује све своје чланове. Канонско право у Православној цркви није као у Римској цркви прескриптивно, што значи да наслућује ситуацију пре него што се она догоди. Напротив, канонско право у православљу је по својој природи васпитно, јер одговара на ситуацију пошто се она догоди (Патсавос 2009, 18).

Увођење Законоправила у живот српског народа оцењено је као највећа заслуга Светог Саве у организовању Српске цркве и државе после признања њене црквене самосталности. Самостална архиепископија била је уређена на основу Законоправила, а из постојања архиепископије проистекло је право српских црквених поглавара да крунишу српске владаре краљевском круном, која никада после времена Стефана Првовенчаног није тражена од патријарха града Рима (који носи почасну титулу папе). Законоправило Светог Саве имало је велики значај у историји свих словенских народа који су припадали византијској заједници народа, а било је коришћено и у Румунској цркви. У Бугарској и Русији Законоправило је било обавезан правни зборник све до 20. века. Најстарији постојећи препис Законоправила Светог Саве је Иловички из 1262. године; он није сачуван у потпуности. Значајан је и Сарајевски препис, настао око 1350. године, који садржи допунске текстове, затим тајнопис на последњој страни, као и таблицу са дозвољеним и забрањеним степенима сродства приликом склапања брака. Назив Крмчија (Кормчаја књига) који је настао у Русији, а са штампаним Законоправилом се раширио међу Србима, означава управљачке књиге, односно црквене каноне и грађанске законе помоћу којих управља првенствено у Цркви и у држави (Петровић 1990а, 15).

Извори и садржај Законоправила

Извори

Законоправило Светог Саве подељено је на шест уводних поглавља, 44 поглавља која имају црквеносканонски садржај и 20 поглавља грађанскоправног садржаја. Најважнији извор канонског дела Законоправила је Синописис епископа Стефана Ефеског из 6. века, који садржи скраћени текст свих канона Цркве, са тумачењима

ма ђакона Алексија Аристина. Коришћена је и Канонска синтагма у 14 наслова, настала такође у 6. веку, са тумачењима монаха Јована Зонаре. Коментари патријарха Теодора Валсамона нису цитирани у Законоправилу, јер је он царској власти био спреман да призна претеран утицај на црквени живот и да даје предност грађанским законима, чак и када су били супротни црквеним правилима. Приликом састављања Законоправила Светог Саве коришћени су Номоканони у 50 и 14 наслова, канони васељенских и помесних сабора, апостолска правила, правила Светих Отаца, као и Мојсијево законодавство.

У Законоправило нису укључени правни зборници који су наглашавали универзални ауторитет византијског цара и цариградског патријарха (са почасном титулом васељенског), како би била сачувана самосталност Српске цркве и државе. Зато нису коришћене Еклога Лава Исавријанца из 726. године, нити Епанангога Василија Македонца из 9. века, које су остављале могућност потчињавања Цркве држави. Тако је кодификовање византијског права за практичне потребе Српске цркве постало основа српског црквеног и грађанског права (Оболенски 1991, 157–158).

Садржај

Уводна поглавља Законоправила Светог Саве доносе преглед васељенских и помесних сабора, тумачење Символа вере, тумачење Молитве Господње, 14 грана или титли о правој вери, о оглашенима, о епископима, клирицима, монасима и лаицима, о управљању црквеном имовином, о јеретичима, Јелинима и Јеврејима итд. После уводног дела, следећих 20 поглавља садрже апостолска правила, правила апостола Петра и Павла, правила васељенских и помесних сабора са тумачењима. Нарочито су важна правила Светог Василија Великог (укупно 91), као и његове поуке односно посланице (поглавља 21–25). Укључене су и беседе Светог Григорија Богослова, правила Светог Григорија Нисијског, као и правила других Отаца: Тимотеја Александријског и Теофила Александријског. Поглавља 41–42 говоре о јаковитима и масалијанима, названим богумилима и бабунима.

Други део Законоправила доноси византијско грађанско законодавство. Поглавља 45–47 садрже одломке из Јустинијанових новела и новеле цара Алексија Комнина, а поглавље 48 доноси избор из Мојсијевог закона. Поглавље 52 садржи текст Светог Анастасија Антиохијског о узвишености архијерејског чина и неподложности архијереја мирском суду. Поглавље 55 садржи Прохирон или Закон градски цара Василија Македонца у 14 грана, а поглавље 56 доноси прописе о незаконитим браковима, односно о родоскврнућу, док поглавље 59 прописује забрану ступања у четврти брак. Врло опширно поглавље 61 доноси Спис о јересима Светог Епифанија Кипарског, и то од Јелина и варвара, па до касног средњег века, а поглавље 62 садржи текст цариградског патријарха Никифора о иконоборцима. Следеће, поглавље 63 доноси правила цариградског презвитера Тимотеја о примању јеретика и расколника у православље, а поглавље 64 садржи

изводе из Патријаршијског молитвеника о начину примања оних који из јереси приступају Светој, Саборној и Апостолској Цркви.

Харитативна делатност Цркве

Посебну важност у Законоправилу има појам часних домова (поменут у 45. поглављу) обавезујући Цркву да помаже сиромашнима и обесправљенима и да их штити. У Византијском царству социјална брига о угроженима и харитативни рад били су поверени Цркви, а добротворне установе имале су исти правни положај као цркве и манастири. Ове установе биле су потчињене локалном епископу, о чему говори канон 9 Халкидонског васељенског сабора (Свештени канони Цркве 2005, 108–109). Рад добротворних установа у Византији одвијао се под надзором епископа, чији је задатак био да заступају убоге, теше ожалошћене и бране оне који трпе насиље. Као угрожене категорије поменута су лица са телесним манама, слепи и глуви. Њих штите црквени канони, под чијим утицајем је било византијско грађанско законодавство (Петровић 1990а, 69). Епископи су имали надлежност да се пред царем и властима залажу да гоњење престане, да заточени буду ослобођени и да сиромашнима буде пружена помоћ. О томе говори 7. правило Сардичког помесног сабора, обавезујући епископе да од цара траже опроштај за оне који су осуђени на прогонство или подвргнути осуди (Свештени канони Цркве 2005, 278). Часни домови могли су да наслеђују имовину, која је била ослобођена терета као што су дугови (Петровић 1990b, 17). Због потребе за пружањем помоћи великом броју сиромашних и угрожених, епископи нису стизали да се посвете свим њиховим потребама па су установили службу едикса (заступника), који су бранили сиромашне од насиља и заступали интересе Цркве (Петровић 1990b, 12). О томе говори 75. канон Картагинског помесног сабора (Свештени канони Цркве 2005, 354). Према подацима изложеним у Законоправилу закључујемо да је систем завештања некретнина представљао основни извор стицања имовине за помоћ сиромашнима (Петровић 1990b, 16).

Црква је учила хришћане да не буду дирнути само патњом и сиромаштвом других људи, него и да социјалну беду доживе као наставак страдања Христа, који и даље пати у лику чланова Цркве (Флоровски 1995, 38). Четврто уводно поглавље Законоправила Светог Саве садржи превод Златоустовог тумачења Молитве Господње, који позива све да се брину о својим ближњима и каже да нико није бољи од другог ни у чему – ни цар од обичног војника, нити богаташ од сиромаша, нити господар од слуге, нити мудар од незналице, јер је Бог свима даровао исту благородност и свакога је удостојио да га назива својим Оцем (Законоправило Светог Саве 2015, 25). У Законоправило су укључена хришћанска учења о социјалној правди која су била супротна духу робовласничког система у византијском законодавству (Петровић 1990b, 4).

Законоправило Светог Саве у поглављу 48 прописује помоћ сиротим девојкама и удовицама, позивајући се на Мојсијево законодавство и Прохирон

цара Василија Македонца (Петровић 1990b, 37–38). Законоправило у истом поглављу захтева заштиту права најамника и сиромаша, да они не буду лишени своје плате (Петровић 1990b, 49), као и заштиту дужника од убирања камате, угледајући се на Мојсијево законодавство и на Прохирон (Петровић 1990b, 50, 52). Законоправило у 47. поглављу цитира 120. Јустинијанову новелу и тражи откупљивање заробљених, а са тим циљем дозвољена је чак и продаја свештених сасуда. У истом поглављу предвиђена је могућност да верник тестаментом може своју имовину да завешта за ослобођење заробљених, што је преузето из Јустинијановог Кодекса. Законоправило такође тражи бригу о изгнанима и затворенима као социјално угроженим категоријама становништва (Петровић 1990b, 43–44, 47). У Немањићкој Србији дворови владара и епископа служили су као уточишта, што није било предвиђено у римско-византијском праву. Право давања азила на патријаршијском и царском двору, које је наведено у 112. и 113. члану Душановог законика, допуна је оних празнина које су постојале између византијских писаних закона о азилу и обичаја у српским земљама (Гардашевић 2002a, 19).

О симонији

О осуди симоније (мита) у Законоправилу Светог Саве говоре Посланица цариградског патријарха Тарасија из 8. века (поглавље 27) и одломци из Посланице цариградског патријарха Генадија из 5. века (поглавље 38). Напомињемо да су симонију и утицај световних власти на добијање епархије осудили већ Апостолски канони 29 и 30, тражећи за свештено лице свргавање, а за епископа који га је хиротонисао двоструку казну: свргавање и одлучење од заједнице. О овом проблему говори и канон 90 Светог Василија Великог, као и правило 22 Трулског сабора (Свештени канони Цркве 2005, 498, 153). Канон 2 Халкидонског васељенског сабора захтева свргавање епископа који симонијски рукополажу, па чак и када за новац постављају економа, едикла и парамонара, а канон 22 Трулског сабора понавља казну свргавања за епископе који рукополажу за новац, као и да је рукоположење таквих свештеника неважеће (Свештени канони Цркве 2005, 105–106, 153).

Однос према учењу Римске цркве

У Законоправило Светог Саве увршћена је Посланица Никите Стритата о Латинима и пресњацима (49. поглавље), у којој је закључено: „Онај ко једе пријесне хљебове, у тами закона ходи, и какву заједницу има са Христом?“ (Законоправило Светог Саве 2015, 259). У следећем, 50. поглављу, говори се о посту суботом, који осуђују 66. апостолски канон, 18. правило Гангријског сабора и канон 55 Трулског сабора, претећи свргавањем за клирика, а одлучењем за лаика, затим о наметнутом целибату за латинске свештенике, о стрижењу браде, дужини косе, украшавању, о ношењу прстења (Законоправило Светог Саве

2013, 262–265). Поглавље 51 Законоправила, под насловом „О Францима и осталим Латинима“, осуђује погрешно учење Римске цркве о Filioque, тј. о исхођењу Светог Духа од Оца и од Сина. Канон 1 Трулског васељенског сабора наређује држање неизмењеног Символа вере, а Оци Десетог помесног сабора у Цариграду 880. године анатемишу сваку промену Символа вере. Осуђена су и остала погрешна учења: служење на бесквасном хлебу (38. канон Лаодикијског помесног сабора истиче да не треба примати азиме од Јудеја), пост суботом, који осуђује већ 66. апостолско правило, као и каснији сабори, нпр. Трулски сабор својим 55. каноном (Свештени канони Цркве 2005, 171). Законоправило Светог Саве такође помиње непоштовање Великог поста (осуђено 50. каноном Лаодикијског помесног сабора), затим обичај да од среде прве седмице Великог поста па до Пасхе у Римској цркви не певају Алилуја, па обавезу наметнуту свештеницима и ђаконима да се растану од своје жене и да живе у целибату. Наглашавамо да већ 5. апостолски канон осуђује епископе, свештенике и ђаконе који изгоне своју жену под изговором побожности, претећи свргавањем, а Трулски васељенски сабор 13. каноном одређује да законити брак клирика остане на снази и да је пропис Римске цркве о обавезном целибату супротан црквеном Предању. У 51. поглављу Законоправила осуђено је служење више Литургија у једном дану, као и обичај да епископи Римске цркве рукополажу само четири пута годишње (Законоправило Светог Саве 2013, 266–268). Законоправило наглашава да „сви они који су са папом, прије много година отпали су од Саборне цркве, и отуђили се од јеванђелских, апостолских и отачких предања ради варварских обичаја којих се држе“ (Законоправило Светог Саве 2013, 266). Тако поменути правни зборник јасно истиче да мора да буде поштовано целокупно Предање Цркве и да је Рим прекинуо заједницу са Саборно-католичанском црквом.

Канон 1 Десетог помесног сабора из 880. године одређује да епископи Старог и Новог Рима (Цариграда) имају исти престо и власт и да су обавезни да међусобно признају све одлуке ове две Цркве, без права на апелацију и друга мешања у туђу јурисдикцију, што је у складу са 28. каноном Халкидонског сабора о једнакој части и првенству Старог Рима и Цариграда (Новог Рима). Првенство части (без значења управног првенства власти) које ужива престо Цркве Римљана или њен предстојник није дозвољено новачити, закључују Оци Десетог помесног сабора (Свештени канони Цркве 2005, 417), јер не постоји лична власт једног епископа над другим епископима. То је сагласно са закључком Светог Фотија да и најмање порицање Предања Цркве може да доведе до презира целокупног догматског учења (Свештени канони Цркве 2005, 587). Трагични догађаји из времена Четвртог крсташког рата, а нарочито именовање латинског патријарха у Цариграду, на катедри Светог Јована Златоустог, открили су прави циљ нове римске еклисиологије (Клеман 2012, 103). Законоправило сведочи да је Свети Сава уважавао канонски поредак о првенству части епископа Старог Рима установљен на васељенским саборима, али и да је одбацио све новотарије које се тичу његове власти, које су уведене на Западу (Петровић 1996, 8). Први српски архиепископ је знао да је Рим одступио од праве вере,

уводећи нова учења и мењајући изворно схватање саборности. На Западу је напуштен изворни принцип постојања самосталних локалних Цркава, и у савременом добу створена „универзална еклисиологија“ и „универзални примат папе“, који је проглашен „јединим наследником апостола Петра“, чиме је наметнута идеолошка хомогеност коју контролише „незаблудива“ римска катедра (Јанарас 2019, 80).

Црква је органско јединство, њено видљиво организационо уређење је пројава и остварење Цркве као Тела Христовог. Свака локална Црква као заједница коју предводи епископ је пуна Црква. Православна евхаристијска еклисиологија заснована је на схватању Евхаристије као светајне Цркве, преко које Црква јесте Тело Христово, пројављујући њену католичност. Црква остварена у Евхаристији, која иконизује будуће Царство Божије, није само део или члан целине, него Црква Божија у својој целовитости. За православну теологију неприхватљива је римокатоличка универзална еклисиологија која Цркву посматра у терминима целине и делова. Универзална еклисиологија не прихвата да је локална Црква конституисана по моделу есхатолошке Цркве и да је као таква икона коначног сабрања и да све локалне Цркве постоје по моделу коначне Цркве. Зато западна теологија Цркву Христову схвата као збир локалних Цркава које све заједно сачињавају Тело Христово, а само епископ Рима у потпуности изражава службу која у изворном предању Цркве припада сваком епископу локалне Цркве, јер све оне кроз Литургију објављују стварност Царства Божијег (Шмеман 1989, 29–31).

Остала поглавља

У последњих двадесет поглавља Законоправила Светог Саве посебну важност имају: изводи из Јустинијанових новела у 87 поглавља, које је приредио Јован Схоластик, затим Прохирон (Закон градски) цара Василија Македонца, доносећи византијско грађанско, кривично и процесно право и три новеле о браку, браку робова и обручењу, које потичу од цара Алексија Комнина. У Новели о обручењу наведено је да веридба има на себи испуњен свештени благослов подједнако као брак. Истичемо да правило 98 Трулског васељенског сабора забрањује девојци која је верена да ступи у брак са другим мушкарцем док је њен заручник жив, означавајући то као прељубу (Свештени канони Цркве 2005, 195). Свети Сава је желео да међу Србима брак буде учвршћен као света тајна, да би супружници били научени богоподобју, по слици сједињења Христа и Цркве. Поменути Прохирон (Закон градски) цара Василија Македонца одговарао је духу српског народа, јер садржи прописе о праведности; благ је према немоћнима, а строг према свима који не поштују туђа права. Свети Сава је изабрао она места која говоре о суду и о правди, а такође је унео своја тумачења. Прохирон садржи високо схватање о владару, народу, закону и о законитости, која је изнад свега (Гардашевић 2002b, 126).

Закључак

Законоправило Светог Саве је потпун правни зборник, будући да обухвата канонско право, грађанско право, породично, наследно и кривично право. Оно је као резултат оригиналне кодификације римско-византијског права поставило чврсте темеље за организацију Цркве и државе, уводећи равноправност и склад између човечанског и божанског, између локалног и васељенског, између црквеног и друштвеног. Црква је у средњовековној српској држави била задужена да брине о духовној и моралној просвети и о харитативној делатности. Законоправило је наставило да живи и у вековима народног живота под османском, аустријском и млетачком влашћу. У Турском царству Пећка патријаршија је имала статус специфично конституисане персоналне аутономије и припадала јој је надлежност у области брачног права. Црква је решавала брачне односе у складу са црквеним нормама садржаним у Законоправилу, а такође је регулисала и расправљала све грађанско-правне односе и спорове својих чланова на основу обичајног и црквеног права (Мирковић 1965, 99–100). Ипак, ни у поменуто време туркократије, када је пећки патријарх, услед историјских околности, био признат као етнарх, Црква није имала теократске циљеве. У време Српске револуције Законоправило је послужило као основа за састављање првог писаног закона 1804. године, а коришћено је и у аутономној Кнежевини Србији. Свети архијерејски сабор потврдио је 1939. године да Законоправило има значај званичног канонског зборника док не буде замењено новим зборником. Тако просветитељско дело Светог Саве припада српском народу, како у протеклим вековима, тако и у садашњости и будућности.

Библиографија

Извори

Сарајевски њрејис Законоправила Свeјтој Саве из 14. вијека, превели: Слободан Продић, Братство манастира Добрунска Ријека и Станка Стјепановић (2013). Вишеград: Дабар – Издавачка кућа Митрополије дабробосанске.

Свешћени канони Цркве, превео и протумачио умировљени епископ захумско-херцеговачки Атанасије (2005). Епархије СПЦ, Православни богословски факултет у Београду, Манастир Тврдош.

Литература

Ћирилична

Афанасјев, Н. (2003). „Канони и канонска свест“, у: Афанасјев, Н. *Студије и чланци*. Вршац: Епархија банатска, стр. 37–60.

Богдановић, Д. (1981). „Преображај Српске Цркве“, у: Ђирковић, С. (уредник) *Историја српској народа*, књига 1. Београд: Српска књижевна задруга, стр. 315–327.

Велимировић, Н. (1997). „Српски народ као Теодул“, у: Велимировић, Н. *Православље и ѿлиѿшика*. Београд: БИГ штампа, стр. 21–70.

Гардашевић, Б. (2002а). „Патријаршија и царски двор као места азила по Душановом закону“, у: Гардашевић, Б. *Избор црквено-ѿравних радова*. Београд: Богословски факултет у Београду, стр. 15–22.

Гардашевић, Б. (2002б). „Значај светосавске Крмчије за наше црквено и државно законодавство“, у: Гардашевић, Б. *Избор црквено-ѿравних радова*. Београд: Богословски факултет у Београду, стр. 123–134.

Гардашевић, Б. (2002с). „Каноничност стицања аутокефалности Српске цркве 1219. године“, у: Гардашевић, Б. *Избор црквено-ѿравних радова*. Београд: Богословски факултет у Београду, стр. 135–177.

Јанарас, Х. (2019). „Примат и колегијалност“, у: *Видослов* бр. 26, стр. 79–81.

Јевтић, А. (1996). „Еклисиологија Светог Саве“, у: Јевтић, А. *Зајрљај свейова*. Србиње: Православна духовна академија Светог Василија Острошког, стр. 129–152.

Јевтић, А. (1998). „Пут у живот: О значају Светог Саве“, у: Јевтић, А. *Живо Предање у Цркви*. Врњачка Бања, Требиње: Братство Светог Симеона Мироточивог, Видослов, стр. 397–403.

Клеман, О. (2012). *Развој исѿочној хришћансѿва*. Каленић: Крагујевац.

Мајендорф, Ј. (1991). „Свети Сава, Охрид и Српска Црква“, у: *Боѿсловље* бр. 1–2, стр. 83–93.

Мајендорф, Ј. (2006). *Визанѿијско наслеђе у Православној Цркви*. Краљево: Жичка епархија.

Милошевић, Н. (2011). „Аутокефалија у светлу устројства древне Цркве“, у: Милошевић, Н. *У Духу и исѿини: Лиѿурѿичко-канонске ѿеме*. Београд: Институт за теолошка истраживања, стр. 122–134.

Мирковић, М. (1965). *Правни ѿоложај и каракѿиер Српске цркве ѿод ѿиурском влашћу (1459–1966)*. Београд: Завод за издавање уѿбеника.

Оболенски, Д. (1991). *Шестѿ визанѿијских ѿорѿреѿа*. Београд: Српска књижевна задруга.

Патсавос, Л. Џ. (2009). *Духовне димензије свейѿених канона*. Крагујевац: Каленић.

Петровић, М. М. (1986). *Сѿуденички ѿиѿиик*. Горњи Милановац: Дечје новине.

Петровић, М. М. (1990а). *О Законојравилу или о Номоканону Свейѿој Саве*. Београд: Култура.

Петровић, М. М. (1990б). *Крмчија Свейѿој Саве: О зашѿиѿији обесѿрављених и социјално уѿрожених*. Београд: Српска патријаршија.

Петровић, М. М. (1996). „Црквенодржавне идеје Светог Саве између Цариграда и Рима“, у: *Хришћанска мисао*, стр. 6–9.

Петровић, М. (2000). „Свети Сава као састављач Законоправила – Српског Номоканона“, у: *Свейѿи кнез Лазар*, стр. 39–56.

Тарановски, Т. (2002). *Исѿорија државној ѿрава у Немањѿијској држави*. Београд: Лирика.

Флоровски, Г. (1995). *Хришћансѿво и кулѿура*. Београд: Логос.

Шмеман, А. (1989). „Идеја примата у православној еклисиологији“, у: Вуковић, С. (уред-

ник) *Примати айосџола Пеџра*. Крагујевац: Каленић, стр. 27–50.

Шмеман, А. (1997). *Православље на Зайагу*. Цетиње: Светигора.

Латинична

Popadić, D. (2002). *Svetosavski primer kontekstualizacije Evanđelja*. Novi Sad: MBM – plas.

Radović, A. (1984). „Nacionalna crkva i sveti narod“, u: *Religija i nacija*. Zagreb: Centar za idejno-teorijski rad Gradskog komiteta Saveza komunista Hrvatske, str. 130–137.

The Significance of Saint Sava's Zakonopravilo

Summary: Saint Sava's Zakonopravilo is a collection of secular and ecclesial laws that gave Serbian people a specific Christian view of Church, state, and society. Saint Sava has understood the importance of the law for organization of Church and people, because Church does not signify exclusively the communion of human beings with God, but also the communion of human beings among themselves. Saint Sava insisted that all who want to live in accordance with Zakonopravilo should cleanse themselves from vanity, hatred, and evil by the means of prayer and repentance. A nation possesses true values only if it lives a Christian life and if it incorporates Christian values in its history. Zakonopravilo does not contain legal collections that insist on universal authority of both Byzantine Emperor and Ecumenical Patriarch. As the matter of fact, Zakonopravilo is a result of original codification of Roman-Byzantine law. Goal of Church canons is to lead the members of the Church on the way of deification and salvation, while ecclesial punishments have pedagogical goals, and that is repentance and reintegration of a believer back into the Church life. Thanks to the Zakonopravilo, Roman-Byzantine law has become an important part of the life of people. The state was very early understood as a communion of all the faithful, as a mystical body ruled by the King and Archbishop. In the Nemanjić domain the symphony of Church and state was realized more fully than in Byzantium, for there was no caesaropapism; the domains of ruler and Church authority were clearly separated.

Key words: Archbishopric of Žiça, symphony of Church and state, orthodoxy and orthopraxy, rules of the Apostles, rules of Church Fathers, Ecumenical and local councils, Church punishments, iconomy, houses of mercy.